

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ ДОРОГА В МАКРОТЕКСТІ ПОЕЗІЙ М.Т. РИЛЬСЬКОГО

Статтю присвячено характеристиці метафори в поетичних текстах М.Т. Рильського. Аналіз наскрізних метафор у творах поета дозволяє розглядати метафору не тільки як троп, художній прийом, але й як один із засобів поєднання, здавалося б, розрізнених поезій в один макротекст, об'єднаний мовною особистістю й уподобаннями автора. З урахуванням текстоорганізуючої функції метафори у творчості поета та з погляду використання лексико-семантичних елементів української мови представлено аналіз наскрізного метафоричного образу дорога в поетичному ідіолекті М.Т. Рильського — життя як дорога й дорога як життя. Схарактеризовано пов'язаний із образом дорога метафоричний образ мости.

Ключові слова: макротекст, надтекстові елементи, метафора, наскрізний художній образ, лексичне значення слова.

Лисиченко Т.Ю. Лексико-семантическая характеристика образа дорога в макротексте поэзий М.Т. Рильского. *Статья посвящена характеристике метафоры в поэтических текстах М.Т. Рильского. Анализ сквозных метафор в произведениях поэта позволяет рассматривать метафору не только как троп, художественный прием, но и как одно из средств сочетания, казалось бы, разрозненных стихотворений в единый макротекст, объединенный языковой личностью и предпочтениями автора. С учетом текстоорганизующей функции метафоры в творчестве поэта и с точки зрения использования лексико-семантических элементов украинского языка представлен анализ сквозного метафорического образа дорога в поэтическом идиолекте М.Т. Рильского — жизнь как дорога и дорога как жизнь. Охарактеризован связанный с образом дорога метафорический образ мосты.*

Ключевые слова: макротекст, надтекстовые элементы, метафора, сквозной художественный образ, лексическое значение слова.

Lisichenko T.Y. Lexical and Semantic Description of the Image of Road in Maksym Ryl's'kyu Macrotext. *Maksym Ryl's'kyu poetry was in constant development, that was manifested, in particular, in the dynamics of key words' metaphorical meanings. Article is devoted to the metaphor in Maksym Ryl's'kyu' poetic texts. Analysis of through metaphors in poet's works can be considered not only as a trope or artistic technique, but also as a means of combining disparate poems in single macrotext, unified language personality and preferences of the author. Taking into account such factors as frequency, need, conceptuality and figurative significance, the defining overtext metaphorical elements of Maksym Ryl's'kyu artistic thesaurus are determined.*

The analysis of the through image of road in a metaphorical way of Maksym Ryl's'kyu' poetic idiolect is presented — life as a road and a road as life, considering text-organizing function of metaphor in the poet's work and in the use of lexical and semantic elements of the Ukrainian language. Also the metaphor of bridge associated with the image of the road is characterized.

Metaphor's functioning features in Maksym Ryl's'kyu' poetic discourse allowed to prove that his poetic picture of the world is complicated, multi-dimensional and aesthetically rich. As a result of research overall conclusion about the big potential of metaphor as an artistic tool was made. This aspect of the artistic metaphor's study has great prospects.

Keywords: macrotext, supertext elements, metaphor, through artistic image, lexical meaning of a word.

Мовний світ М.Т. Рильського сповнений метафоричними образами різної структури та різного семантичного наповнення. Його метафори настільки складні та багатоманітні, настільки пов'язані з іншими художніми засобами, створюючи неповторну тканину твору, що можна говорити про мову М.Т. Рильського як про його індивідуальний метафоричний світ. У статті розглядаємо питання про роль та шляхи використання метафори в складних образних утвореннях, таких як *дорога й мости*. Адже мотив *дороги* є одним із провідних у М.Т. Рильського (до речі, як і в багатьох інших поетів, що допоможе сформулювати уявлення про мовну картину світу українського поета ХХ ст.).

На роль метафори в складних образних утвореннях указував Л.В. Щерба, який писав, що часто складні за змістом і структурою образи реалізуються в значніших за обсягом контекстах, а тому збільшення кількості компонентів, пов'язаних із творенням та поглибленням метафор, ускладнює, робить багатограннішим увесь художній образ, «принадність якого в тому, що наша уява тільки злегка спрямовується асоціативними шляхами вправним добором слів із їх більш або менш віддаленими асоціаціями» [8: 42]. Тож метафору розглядатимемо в поетичному макротексті М.Т. Рильського як надтекстовий елемент.

Дослідження сполучуваності було в полі зору таких учених, як В.В. Виноградов, М.П. Кочерган, А.О. Уфимцева, Д.М. Шмельов та ін. В.В. Виноградов у працях, присвячених питанням стилістики й поезики, велику увагу приділяв питанню про авторську позицію в доборі художніх мовних засобів: «Норми стилістичної оцінки, момент свідомого вибору виразів і форм їх зв'язку, — писав він, — зважування семантичних нюансів слів і їхнього емоційного забарвлення — більш різко мають заявляти про себе в монолозі» [2: 19], до якого, гадаємо, можна віднести і ліричний монолог у поезії. На роль komponування, структурної організації тексту звертає увагу Л. Якубинський: «Монолог [аналізовану поезію М.Т. Рильського сприймаємо як внутрішній монолог ліричного героя. — Т.Л.] не тільки передбачає адекватність виражальних засобів відповідному психічному станові, але висуває, як щось самостійне, саме розташування, komponування мовленнєвих одиниць. Тут мовленнєві відношення стають визначальними, джерелами переживань, що виникають у свідомості з приводу їх самих» [9: 144].

Отже, метафора в художньому тексті М.Т. Рильського виконує не тільки внутрішньотекстову функцію художнього засобу, а й важливу текстоформуючу функцію. Якщо функція метафори як тропа характеризує деталь або частину тексту як іманентного явища, то її текстотворча роль належить до системного, за визначенням В.В. Виноградова, аспекту характеристики тексту як цілісного явища: «Вивчаючи продукти мовної діяльності, маємо зосередити увагу на тому, які уявлення й за допомогою яких засобів закріплені в мові, або на тому, який конкретний, своєрідний відбір і застосування цих мовних форм маємо в конкретному творі, у конкретному письменника» [1: 248].

В.В. Виноградов звертає увагу на діалектику внутрішньо-динамічної організації образу в стилістичній системі мистецького твору. Дослідник

значав, що «вивчаючи продукти мовної діяльності, увагу слід зосередити на тому, які уявлення й за допомогою яких засобів закріплені в мові, або на тому, який конкретний, своєрідний відбір і застосування цих мовних форм ми маємо в конкретному творі, у конкретного письменника» [2: 248]. Цей другий аспект виразно виявляється в художніх текстах окремих творів М.Т. Рильського і в макротексті його поезії загалом. Як макротекст у цьому разі розглядаємо сукупність усіх його ліричних творів як систему функціонально-естетичних засобів організації творчості, де виділяються текстові одиниці різної складності: текст строфи, текст окремої поезії, текст циклу поезій, текст збірки, макротекст поезії.

Хоч найчастіше метафора виступає в поета засобом художньо-сислової організації окремої поезії, у філологічному науковому дискурсі існує поняття «наскрізний образ», який розглядається як слововживання мовної одиниці або вже сформованого переносного значення з яскравим, «живим» виражально-зображальним ефектом, побудованим на метафоричних, рідше метонімічних та інших асоціаціях, що пронизує творчість письменника [7: 390–391]. Як правило, це наскрізні образи, назви яких уживаються в творчості поета і в прямому, і в метафоричному значеннях, надаючи поетичному макротекстові М.Т. Рильського рис, за якими його легко пізнати – це своєрідний метафоричний код поета (метафора виступає як супертекстовий, надтекстовий елемент).

Ураховуючи такі фактори, як частотність, необхідність, концептуальність і образна значимість, до визначальних для художнього тезаурусу М.Т. Рильського надтекстових метафоричних елементів, що об'єднують поезію цього письменника в єдиний макротекст, нами віднесено наскрізні ключові метафори, серед яких *дорога* та тісно пов'язаний із ним *мости*.

Академічний словник української мови в 11 томах подає такі значення лексеми *дорога*: 1. Смуга землі, по якій їздять і ходять; штучно створений засіб для пересування, сполучення; смуга, що лишається як слід після руху кого-, чого-небудь; 2. Місце для проходу, проїзду; перен. Доступ куди-небудь, можливість потрапити куди-небудь; 3. Перебування в русі (їдучи або їдучи куди-небудь); 4. У значенні прислівника *дорогою*; 5. Правильний напрям для руху кого-небудь; перен. Напрямок діяльності, шлях розвитку [6, 378]. Але в художньому тексті слово, що виражає образ *дорога*, може мати кілька змістів, і не тільки на лексичному рівні, а й на макротекстуальному.

У рядках *Ще далека дорога, / В'ється змією і хижа вона, як змія* (II, 27) (тут і далі приклади наводимо за виданням: Рильський М.Т. Зібрання творів: у 20 т. / М.Т. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983–1985 [3]) слово *дорога*, вжите в прямому значенні, розкривається через метафори-уособлення *в'ється змією* та *хижа, як змія*, що доповнюють його. На думку Л.Г. Савченко символ *дорога (шлях)* є наскрізним в українській поезії. Цей символ наче «розділяє навпіл небесну та земну картину світу, вибудовуючись у формі хреста, верхнім кутом якого є образ неба <...>, нижнім – земні образи» [4: 58].

Лексема *дорога* (синонімічні *шлях, путь*), на відміну від багатьох інших, вживається М.Т. Рильським у метафоричному значенні, переосмислюючись

у філософському плані як життєвий шлях, як певний вибір (наприклад, *дорога образ і оман*; в *безмірі прокладена дорога* та ін.): *Дві перед вами дороги, / А простувати одною... / Сміло ж ідіть без тривоги / В річище правди нової!* (II, 355); *Чи лише недавно, чи давно ти / Путь збагнув, якою прямувать* (II, 322); *Чисту воду любви, що гарячу вдовольное спрагу, / І серця, що минають дорогу образ і оман* (III, 170); <...> *люди, що тихенько нині / Переступають цей поріг, / Безсмертній клоняться святині, / Бо звідси шлях у вічність ліг* (III, 215); *Хай буде завжди світ новим / І свіжим – кожне почування / Тим, хто іде шляхом одним – / Шляхом невпинного шукання* (III, 266); *Цей лан, цей сад, цей порив твій і мій, / Ця в безмірі прокладена дорога!* (III, 163); *Дорога стелеться, ясна і беззупинна, / Шляхів заказаних у праці вам нема* (IV, 79); *Ті руки, що кладуть дороги в далечінь, / Ті сили, що пліднять простори моря й поля* (IV, 313).

Навіть у текстах, де лексема *дорога* (*шлях, путь*) виступає начебто в прямому значенні, семантична ірадіація контексту накладає на значення цього слова додаткові смисли. Наприклад: *Перед нас дорога простеллась. / Скільки перебігло тут машин!* (IV, 210); *Ми довгу путь пройшли – та не скінчили!* (III, 203).

Читаючи наступні рядки, виникає питання, у якому значенні вжито у них слово *дорога*: *Хто знає походів трудних / Каміння, і терен, і порох, / Утому скривавлених ніг, / Жарту доріг неозорних, / Огонь запорошених ран, / Дихання, застрягле в гортані, / І небо, як висохлий жбан, / І землю, зотлілу до грані* (III, 38–53). У прямому значенні чи на пряме значення лексеми *дорога* накладається стільки додаткових ознак, що вона набуває метафоричного, навіть символічного змісту «дороги війни», «дороги життя»?

Слово *дорога* трапляється в поетичному ідіолекті М.Т. Рильського в сполученні з лексемами *душа* і *рветься* (у близьке прийдешнє): *Вона [весна. – Т.Л.] – в душі, що рветься у дорогу, / Упісні, що не здатна вже мовчати* (IV, 132).

У тексті *Братопродавці з білими руками / І з чорними серцями – ось вони, / Що вслали анонімними листами / Дорогу у кар'єру та в чини!* (IV, 276) розглядувана лексема набирає прозаїчної семантики «дорога до кар'єри».

Слово *дорога* в поезії М.Т. Рильського подекуди вживається в поєднанні із синонімами *шлях, тропи*: *І плетиво оповідань химерне, / Що на капризні їх шляхи й стежки / Позаздрили б і старовинні Стерни, / І новочасні, може, диваки...* (II, 208); *Дорога стелеться, ясна і беззупинна, / Шляхів заказаних у праці вам нема* (IV, 79); *Ти нелегкі пройшов дороги, / Ти тропи протоптав нові* (IV, 280). В останньому тексті слова *дорога* і *тропи* відрізняються за смислами: друге містить у тексті вказівку на складність прокладання троп і на їхню новизну. В попередньому ж наведеному прикладі в лексемі *шлях* тільки ці семи присутні імпліцитно. Семантика дороги в поезіях М.Т. Рильського зреалізована в уживанні слова *похід* на позначення руху, плинності, як, наприклад, у рядках *Я пам'ятаю: йшла весна / Своім походом смілим* (III, 272), де метафоричність створюється шляхом уживання цієї лексеми в поєднанні з іменником *весна*.

Таким чином, образ *дороги* (шляху, путі) в художньому дискурсі письменника вважаємо наскрізним зі своєю динамікою розвитку – від прямого

вживання лексеми до метафоричного її звучання в значенні дороги як життя і життя як дороги.

Одним із визначальних для поетичного макротексту М.Т. Рильського є метафоричний образ мостів, чим зумовлюється частотність слова *міст* (*мости*).

Цей наскрізний образ, за смисловою навантаженістю пов'язаний з образом дороги, шляху, путі, у поезії М.Т. Рильського позначає лексема *міст*, що спочатку функціонує у своєму прямому значенні – «споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль, яр і т. ін.» [5: 650]: *На мосту над темною водою / Ти йшла. Летів і танув сніг* (I, 224). Або ж: *Мов горда думка, котиться ріка, / І міст над нею знісся, наче порив* (II, 332), де слово *міст* ужито в прямому значенні, проте в поєднанні з метафоричним порівнянням (*міст, наче порив*). Пізніше це слово набуває і поступово підсилює метафоричне значення образу мосту, що єднає: *Глянь: розкривається назустріч сонцю й грозам / Руками пружними запліднений чорнозем, / Іде веселчастий із села до міста міст* (II, 15); *На столі цвітуть меди і вина, / Друзям простелилися мости...* (II, 364); *Ти ступиш – і ростуть мости* (III, 273).

Образ мосту вживається М.Т. Рильським як прокладена дорога в майбутнє: *Наша сила непоборна / В далину кладе мости*, де метафоричний зміст слова *міст* підкреслюється метафоричним значенням слова *далина* як позначення часової відстані. Або ж: *Голубинь розріж, / розметай мости, / не питай, коли ж / відпочинеш ти* (II, 60); *Слава силі, що стискає / Міцно зброю бойову / І мости перекидає / В далеч сонячно-живу!* (II, 201). Метафоричного значення мости *міст* набуває в сполученні з епітетами *можливе і чудове: Із можливого в чудесне / Перекинута мости...* (II, 33). Поступово розвиваючись, зрештою слово *міст* набуває глобального значення: *Я голос подаю за людськість і людину, / За міста цвіт гінкій, за красний зріст села <...> / Я голос подаю за мир у всьому світі, / За дружби чесної уквітчані мости* (III, 220).

Таке узагальнююче значення в комбінації з уживанням слова *міст* у прямому значенні виражається в поезії «Мости» (1948), об'єднуючи її спільною провідною ідеєю – єднання між країнами й народами: *Я бачив міст в землі чехословацькій: / Через ріку прославсь він* [пряме значення. – Т.Л.], *що недавно / В своїм пожежнім лоні відбивала / Пожежу небувалої війни. / Народу там радянського сини / Із Чехії й Словакії синами / Борились* [вже певне узагальнення значення – міст, що об'єднує. – Т.Л.] *проти тупої сили, / Шо хтіла Прагу золоту залить / Німою ніччю й крові чорнотою / І закувати братську Братиславу. / Стрункий той міст переїздив я тихо* [пряме значення. – Т.Л.] */ З товаришами <...> / Знов міст широкий, Радянськими збудований руками* [пряме значення, на яке накладається певне узагальнення. – Т.Л.], *– / Руками тих, що в бойовім диму, / В ім'я нового світла над землею, / В ім'я народу і народів братства / Вершили тут свій вікопомний подвиг / І визволення прапор піднесли / Над змученою польською землею. <...> / Автомобілі бігли по мосту* [пряме значення. – Т.Л.], */ Сміялись люди, цокотіли коні <...> / Тримаючи напоготові зброю, / Цей міст мостили* [метафоричне значення. – Т.Л.], *– щоб не королі, / Не біскупі і не магнати пишні, / Півлежачи в золочених каретах, / Цей міст*

перейздили [пряме значення. – Т.Л.] – *і простолюд / Топтали кіньми, – ні! цей міст прославь* [метафоричне значення. – Т.Л.] / *Для тих, що на руїнах самовласть / Будову щастя виведуть міцну! / Я згадую мости ці зарубіжні, / Що прокладав мій брат, мій син, мій друг* [пряме значення з відтінком узагальнення. – Т.Л.], / *Я думаю про рідної Москви / Мости камінні* [пряме значення. – Т.Л.], *гордість і окрасу, / Де люди всіх країв незмірних наших / Проходять <...> / Так, ми мости будемо у світі – / Ми, днів нових бійці і теслярі* [метафоричне значення. – Т.Л.], / *Каменярі грядущої комуни, – / Щоб друзі тими їздили мостами* [метафоричне значення. – Т.Л.], / *Щоб брат до брата броду-переходу / Уріках бурноплинних не шукав, / Щоб наша сила в єдності міцніла! / <...> нога, що ступить / На міст наш вільний* [метафоричне значення. – Т.Л.], *ступить на вогонь, / І в уготовану самим же ним / Безодню чорну упаде наш ворог. <...> / Вічна слава / Народові, трудівнику й герою, / Що мостить міст в майбутнє золотий* [метафоричне значення. – Т.Л.] (III, 220–222).

Зрештою, уся збірка М.Т. Рильського 1948 року видання, до якої включено цю поезію, має назву «Мости», у якій об'єднано вказані вище смисли уживання слова *міст* (*мости*), як прямого, так і переносного, метафоризованого.

Таким чином, аналіз наскрізних метафор у творах М.Т. Рильського дозволив розглядати метафору не тільки як троп, художній прийом, але й як один із засобів поєднання, здавалося б, розрізнених поезій в один макротекст, об'єднаний мовною особистістю й уподобаннями автора, які в різній формі протезуються на певних етапах його творчості. До таких інтегральних мовних явищ належить наскрізне метафоричне вживання певного кола ключових для письменника слів-образів.

Поетична творчість М.Т. Рильського перебуває в безперервному розвитку, що виявляється, зокрема, у динаміці метафоричних значень ключових слів. Серед наскрізних метафор у його поезії, цілком природно, є такі, що характеризують український поетичний дискурс загалом. Однак є й такі, що широко представлені в поезії М.Т. Рильського, не будучи типовими для інших представників національного поетичного мистецтва. Саме такі метафори – наскрізні образи, як, наприклад, *мости*, є визначальними для поетичного тезаурусу поета.

Усі риси функціонування метафор у поетичному дискурсі М.Т. Рильського доводять, що його поетична картина світу складна, багатовимірною й естетично насичена. На основі проведеного дослідження можемо зробити загальний висновок про великі потенційні можливості метафори як художнього засобу, які відкривав поет. Цей аспект дослідження художньої метафори має великі перспективи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Виноградов В.В.** О теории художественной речи: [учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов] / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1971. – 240 с.
2. **Виноградов В.В.** Стилистика, теория поэтической речи, поэтика / В. В. Виноградов. – М., 1963. – 255 с.
3. **Рильський М.Т.** Зібрання творів: у 20 т. / М. Т. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983–1985.
4. **Савченко Л.Г.** Модифікатор сонце в астральній

моделі світу Лесі Українки / Л. Г. Савченко, О. Ф. Густодим // Лінгвістична палітра: Збірник наукових праць з актуальних проблем лінгвістики. – Харків, 2009. – С. 52–66. 5. **Словник** лінгвістичних термінів / Уклад. Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с. 6. **Словник** української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 378. 7. **Українська мова**: [енциклопедія] / Ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с. 8. **Щерба Л.В.** Опыт лингвистического толкования стихотворения. I. «Воспоминание» Пушкина / Л. В. Щерба // Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М., 1957. – С. 26–44. 9. **Якобсон Р.О.** Язык и бессознательное / Р. О. Якобсон. – М. : Гнозис, 1996. – 248 с.

Лисиченко Тетяна Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: lingvos@meta.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0838-514X>

Lysychenko Tetiana Yuriivna – Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda. Ukraine, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.